

ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

УДК 159.923.2

Світлана Дорофей

НАУКОВІ ПІДХОДИ ЩОДО ФЕНОМЕНУ ДУХОВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті розкрито особливості становлення філософсько-психологічних поглядів на духовний розвиток особистості, подано аналіз феномену духовності у працях Платона, Гегеля, В.Соловйова, М.Лосського, В.Войно-Ясенецького, В.Джеймса, Е.Фромма, К.Юнга. Висвітлено погляди українських учених (М.Боришевський, І.Бех, Н.Жигайло та ін.) на духовне виховання особистості й становлення її духовної культури.

Ключові слова: духовність, духовний розвиток, духовна культура, виховання, становлення особистості, духовно-особистісний підхід.

The article reveals the peculiarities of development of philosophical and psychological perspectives on spiritual development of a person. We were given the analysis of the phenomenon of spirituality in the writings of Platon, Hegel, V.Solovyov, M.Losskyi, V.Voyno-Yasenetsky, W.James, E.Fromm, K.Jung. Lit views of Ukrainian scientists (M.Borichevsky, I.Beh, N.Zhyhaylo and others) on spiritual education and formation of its spiritual culture.

Keywords: spirituality, spiritual development, spiritual culture, education, personal development, spiritual and personal approach.

Динаміка демократичних змін, складність соціально-економічних процесів і протиріч загострюють потребу у зверненні до духовних підвалин існування людства. Це спонукає до відродження традиційних і пошуку нових шляхів духовного виховання молоді. Тенденції суспільного розвитку, які визначаються докорінними змінами в соціокультурному, соціально-економічному житті, зумовлюють зміну структури соціальних цінностей і потреб, соціальну нестійкість молоді, низьку мотивацію до трудової діяльності, що вимагає вирішення проблем, пов'язаних із духовним становленням особистості. Важливо розуміти, що зараз є необхідним розуміння й утілення в життя факторів, що будуть сприяти духовному розвитку особистості.

І лише зміцнення української державності, демократизація суспільства вимагатимуть особливої уваги до духовного виховання молодого покоління. Одним із важливих чинників подолання негативних явищ, які виникли в молодіжному середовищі, є формування високоморальних загальнолюдських, християнських духовних цінностей, передусім у свідомості кожної молодої особи. Оскільки духовність є норморегулювальною властивістю поведінки, то усунення негативних наслідків, хиб у вихованні молоді, утвердження справжньої свободи й демократії може гарантувати висока духовність молодих українських громадян. Тому духовне виховання молоді нині стало загальнодержавною проблемою, справою всього українського народу.

Проблема духовності знайшла своє місце в дослідженнях зарубіжних і вітчизняних авторів численних наукових напрямів.

Аналіз наукової психологічної літератури дозволив виокремити певні аспекти дослідження проблеми духовного розвитку особистості. Одним із перших поняття «духовний розвиток» із філософської в психологічну науку транс-

лював М.Я.Грот, який вважав, що саме особистість є посередником між природним і духовним. Ідеал моральної поведінки вчений убачав у людях високого духовного розвитку й творчості, а критеріями моральної діяльності – чистоту, безкорисність і самовідданість діяльності людини з метою духовного вдосконалення світу.

Філософське обґрунтування сутності духовної культури, духовності представлено у працях М.Бердяєва, В.Вернадського, Г.Сковороди, В.Соловйова, П.Флоренського, О.Чижевського, П.Юркевича. Особливого значення набувають релігійно-філософські погляди В.Зеньковського, І.Ільїна, С.Франка.

Соціальні проблеми духовності висвітлені в працях А.Коршунова, В.Монтатова, Р.Охрімчук.

Тема духовного виховання підростаючого покоління стала центральною у працях відомих вітчизняних педагогів Г.Ващенко, І.Огієнка, С.Русової, Г.Сковороди, К.Ушинського, В.Сухомлинського. Основна увага сучасних дослідників зосередилася на вивченні духовних цінностей як мети виховання (А.Богуш, О.Вишневський, Н.Мирополюська, О.Сухомлинська), духовних потреб (Ж.Петрочко), вікових особливостей морально-духовного розвитку особистості (В.Киричок, К.Чорна), формуванні духовного досвіду особистості в процесі виховання (В.Бриль, В.Оржеховська).

Психологічні аспекти духовності знайшли відображення в працях М.Боришевського, О.Зеліченка, В.Зінченка, В.Знакова, В.Константинова, В.Москальця, Е.Помиткіна, В.Пономаренка, Ж.Юзвак та ін.

Водночас, незважаючи на підвищення інтересу до проблематики духовного розвитку, не визначено закономірності процесу духовного становлення особистості, психологічні механізми духовного зростання молоді на різних вікових етапах.

Мета статті – виявити стан теоретичної розробки питання духовного розвитку та з'ясувати основні напрями подальшого дослідження цієї проблеми.

Сучасні наукові погляди на проблему духовного розвитку особистості мають витоки у стародавніх ідеях, філософських поглядах. Уперше спроба поєднання трьох фундаментальних концепцій – Краси, Добра та Істини в єдиній категорії ідеалу належить Платону, який здійснив значний вплив на філософські ідеї духовного становлення людини. Надалі фундатор діалектичного іdealізму Г.В.Гегель поєднав ідеї Платона з філософськими уявленнями про людську природу, стверджуючи, що сутність людини є сам вільний дух, який набуває існування в самосвідомості.

На теоретико-методологічному рівні проблема духовності, духовної культури особистості висвітлена в працях вітчизняних філософів і культурологів (В.Баранівський, М.Бахтін, В.Біблер, Н.Бородіна, Л.Буєва, В.Возняк, О.Дорошенко, Л.Іларіонова, М.Каган, Н.Караульна, А.Комарова та ін.). Серед зарубіжних учених актуальними є погляди на проблеми духовності й духовної культури особистості М.Боуена, Ж.Бросса, М.Коула, Н.Роджерс, Тейяра де Шардена, В.Франкла, А.Швейцера та ін.

Серед відомих філософів-іdealістів вагомий внесок у проблематику духовного розвитку здійснив В.С.Соловйов, який у своїх поглядах поєднав не

тільки християнство, але й духовні ідеї буддизму, неоплатонізму, філософії Гегеля. Визначальним для поглядів філософа є вчення про Софію (божественну ідею творчості) і теорія універсуму (всеедності). Як і Платон, В.С.Соловйов вважав, що абсолютне здійснює благо через істину в красі.

Зв'язок духовного зростання людини з ідеями ієрархічного персоналізму відстоював у своїх поглядах М.О.Лосський. На думку філософа, прогрес людства зумовлюється наявністю живих зразків – духовних подвижників, які захищають абсолютні цінності та втілюють їх у власне життя. М.О.Бердяєв духовний розвиток протиставляв егоїзму, пов'язуючи ідеї духовної досконалості з ідеями соборності особистості та громади. Соборність людини, за поглядами філософа, проявляється в її душевно-духовній любові.

На початку XX століття В.М.Бехтерев підтримував ідеї М.Я.Грота, пов'язані з духовним розвитком особистості. Він вважав недоцільним протиставлення духовних і матеріальних феноменів і висував принцип еволюційного монізму, згідно з яким усі явища світу, включаючи й внутрішні процеси живих істот, розглядаються як похідні однієї світової енергії, що потенційно містить і відомі нам фізичні енергії, і прояви людського духу.

Наведені філософські положення поступово перевірялися в емпіричних та експериментальних дослідженнях різних психологічних шкіл. Значне місце проблематика духовного розвитку посідає в психологічній спадщині У.Джеймса. У створеній психологічній структурі вчений виокремлює внутрішню суб'єктивну сутність особистості – духовне «Я». Це найбільш стійка інтимна частина особистості, яка є джерелом її життєвих зусиль, уваги та волі.

Засновник гуманістичного психоаналізу Е.Фромм надавав першорядного значення упорядкованості ціннісно-сислової сфери особистості [7]. На його думку, здоровий індивід має кращу здатність знаходити шляхи єднання зі світом. Провідним духовним принципом учений вважав єдність усіх людей, відданість життю та людству в цілому.

На переконання засновника трансперсональної психології Р.Ассаджіолі, поняття «духовне» відображає всю людську активність і всі її функції, у яких один загальний знаменник – володіння цінностями, більш високими, ніж загальноприйняті – такими як етичні, естетичні, героїчні, гуманістичні та альтруїстичні.

Інший видатний психолог К.Юнг наголошував на ролі усвідомленого морального рішення людини йти шляхом особистісного духовного розвитку. Аналіз його творів надав можливість визначити три умови, які, на думку автора, сприяють цьому розвитку. По-перше, такою умовою К.Юнг визначає наявність усвідомленого морального рішення людини йти шляхом особистісного розвитку. По-друге, нічого не змінюється без необхідності, особливо – людина. По-третє, особистість завжди має відчуття власного покликання, призначення й вірить у нього. Такий поклик, за твердженням психолога, діє як психологічний закон самовизначення й самоствердження людини [2].

Ідеї духовного розвитку через ціннісні вибори особистості закладені в науковій спадщині А.Маслоу. Психологічний портрет трансцендентної особистості, створений ученим, містить характеристики, притаманні високодуховній

особистості: чутливість до краси, прагнення до досконалості, добра, істини тощо.

На сучасному етапі психології духовний розвиток пов'язується з формуванням світогляду особистості, вихованням толерантності. «Я-духовне» розглядається як єдина структура особистості, яка актуалізує основні смисли духовного порядку, пов'язані з найважливішими проблемами людського буття, – призначенням, життям, смертю та вічністю, свободою та відповідальністю, самовдосконаленням та найвищою духовною самореалізацією.

М.Й.Боришевський вважає, що одиницею вимірювання духовності є ціннісні орієнтації, і зазначає, що «духовно досконала особистість не тільки усвідомлює вирішальне значення моральності у людських взаєминах, у розвитку суспільства на гуманістичних засадах, а й активно утверджує моральне начало у повсякденному житті – у ставленні до інших людей, до себе самої [4].

Вивчаючи зв'язок духовності із ціннісними орієнтаціями особистості, Д.О.Леонтьєв (спираючись на дослідження М.К.Мамардашвілі) зазначає, що недостатньо констатувати зв'язок духовності із цінностями й смислами, вказуючи, що цінності, на які людина орієнтується у своїй свідомості і діях, можуть знаходитись у різному співвідношенні зі структурами особистості.

На думку І.Д.Беха, людина, яка свідомо йде шляхом духовного розвитку, хоче піднятися до цієї своєї істинної сутності, ототожнитися з нею, певною мірою узгодити з нею своє життя – «стати собою» [3]. У цьому допомагає людині її рефлексія, у результаті чого відбувається усвідомлення сенсу та призначення свого життя.

Під духовним становленням особистості Н.І.Жигайло розуміє «надбання духовних цінностей, релігійної свідомості та самосвідомості особистості; розвиток провідних характеристик людини, її духовних пріоритетів; обґрунтування системи цінностей, що мають лягти в основу її життя, виступати на передній план усього процесу її соціалізації». Вона вважає, що акумулятором духовності слугують релігія, наука, мораль, мистецтво, педагогіка [6].

Розгляд духовності як умови професійного розвитку особистості здійснили І.А.Зязюн, О.В.Киричук, В.А.Пономаренко, О.А.Ткаченко. У цьому контексті духовні якості фахівця пов'язуються із професійною відповідальністю й виступають важливим чинником його успішної професійної діяльності.

Аналіз процесу духовного розвитку в контексті гуманістичної парадигми здійснено Г.О.Баллом, О.Б.Орловим. Тілесне, душевне та духовне розглядаються вченими як сторони єдиної цілісної системи, що тісно пов'язані між собою й взаємно опосередковують одна одну. Взаємозв'язки духовного розвитку із творчістю, життєтворчістю, побудовою життєвого шляху особистості висвітлено в працях В.А.Роменця, В.О.Татенка, В.Г.Панка, В.М.Ямницького. Активність духовного «Я», прагнення до свободи розглядається дослідниками як основа не тільки творчого процесу, а й цілеспрямованих впливів на себе. Результатом духовної активності є вчинок, засобом якого відбувається протиставлення себе життєвим обставинам.

Взаємозв'язки духовності з українською ментальністю та особливості національного виховання на основі духовних цінностей аналізуються у працях

В.П.Москальця, В.М.Хайруліної. Вікові особливості становлення духовності та моральності дитини, молодшої людини розкрито у працях А.Ц.Гармаєва, М.Г.Іванчук. Поняття «духовний потенціал» та феномен совісті висвітлюють у своїх роботах Л.Н.Коган, М.В.Савчин. У працях Т.І.Пашукової, Ж.М.Юзвак розкрито такі провідні ознаки духовного розвитку, як свідоме самовдосконалення особистості, її ціннісно-сміслова переорієнтація, усвідомлення єдності з людьми, світом.

Отже, сьогодні психологія лише відшукує стійку методологічну базу дослідження, тому кожна з точок зору науковців, що досліджують духовну сферу життя особистості, варта особливої уваги. О.О.Акименко виділяє 6 напрямів дослідження духовності [1]:

- філософсько-релігійний (Арістотель, Платон, Геракліт, піфагорійці, Гегель, німецький класичний ідеалізм);
- культурологічний (Ф.Прокопович, Г.С.Сковорода, Я.П.Козильський, А.В.Духнович, Г.П.Шевченко, О.П.Рудницька);
- космічний (А.З.Сухова-Кобилін, Н.Ф.Федоров, Н.А.Умов, В.І.Вернадський, А.Л.Чижевський, В.С.Соловйов, П.А.Флоренський, М.А.Бердяєв, А.К.Горський та ін.);
- психолого-педагогічний (Д.Бойман, Р.Г.Апресян, Г.П.Шевченко, В.Д.Ісаєв, М.М.Дзябко, Г.В.Горбулич, В.А.Подрезов, І.М.Карпенко, Памел Холл та ін.);
- соціально-психологічний (К.Юнг і незначною мірою космісти. Наразі цей аспект є недостатньо розробленим);
- психологічний (А.Маслоу, У.Джеймс, В.Франкл, К.Юнг, Б.П.Вишеславцев, А.В.Брушлинський, У.С.Хетчер).

Духовність як соціальний феномен – явище доволі складне. Традиційний, світський підхід розглядає духовність як сукупність вищих моральних цінностей. Серед них виділяють прагнення робити добро, виконувати гідно свій обов'язок, дорожити честю й достоїнством, мати розвинене почуття совісті й моральної відповідальності. Добро, істина, краса служили дороговказною зіркою духовних шукань людства. Платон, Кант, Гегель, В.Соловйов, М.Бердяєв, Г.Сковорода, П.Юркевич приділили велику увагу цій проблемі. Окрім світського розуміння духовності для сучасної людини, а особливо для людини, що в майбутньому буде керувати іншими людьми, вести їх за собою, важливим є розгляд духовності з релігійної, церковної точки зору.

У релігійному контексті духовність пов'язується з такими категоріями, як Віра (у спасіння, вічне життя тощо), Надія (на Бога, на перемогу добра), Любов (до ближніх, Бога). У світському розумінні зміст духовності становлять філософські категорії – ідеали Краси, Добра та Істини.

Філософсько-культурологічний підхід дозволяє залучити до процесу вивчення духовності принципово різні методологічні позиції, які знайшли своє відбиття в європейській філософській традиції. У дослідженні духовності вимальовуються два підходи: раціоналістичний та ірраціоналістичний, кожен з яких має свої переваги.

Аналіз психолого-педагогічних визначень дозволив установити, що духовність людини розглядається як внутрішня суб'єктивна сутність особистості (В.Джеймс), протистоїть тілесному й соціальному (В.Франкл), пов'язується із трансценденцією, завершенням особистості, почуттям смислу, священного, спорідненості (Г.Райх), героїзмом, прагненням до самопожертви, захисту людей, природи (С.Гроф), розширенням свідомості, самовдосконаленням, естетичною спрямованістю (Ш.Амонашвілі), виходом за межі егоцентризму (І.Д.Бех), мірою досконалості людини (Б.Бітінас), осягненням вищого сенсу людського життя (М.Й.Боришевський), спрямованістю на Добро (В.П.Москалець), витонченістю, елегантністю, вишуканістю (О.В.Скрипченко), феноменом совісті, вищими переживаннями (М.В.Савчин), реалізацією ідеальних і трансцендентних потреб, саморозвитком, особистісним зростанням і творчістю (О.В.Татенко, В.М.Ямницький) [5].

Психологія духовності дозволяє визначити такі методологічні засади щодо дослідження питань розвитку духовної культури особистості: а) розвиток духовності не може розглядатись як пасивний процес, важливим постає власне творчий початок самої індивідуальності; б) смислова сфера особистості безпосередньо включена в розвиток духовності; в) важливе значення має психофізіологія мотивації, потребнісно-мотиваційна основа розвитку духовної культури особистості; г) могутньої сили набуває саморозвиток, спрямовуюча сила творчого потенціалу особистості.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень із проблем розвитку духовної культури особистості дозволив нам виділити такі компоненти останньої: когнітивний (формування адекватного цілісного уявлення про духовну культуру особистості); мотиваційно-ціннісний (відповідна професійна спрямованість, професійне цілепокладання, система професійних і духовних цінностей та орієнтацій); поведінковий (регулятивна діяльність особистості, система особистих норм регуляції поведінки та взаємин).

У результаті узагальнення представлених поглядів можна зробити **висновок** про те, що філософські погляди на духовність інтегруються з психологічними уявленнями про особистість, її структуру та внутрішні процеси. Духовно-особистісний підхід у дослідженні психологічних закономірностей і механізмів духовного розвитку доцільно розглядати як сукупність концептуальних уявлень, моделей, принципів і методів, що сприяють більш об'єктивному розумінню особистості в процесі духовного зростання. Конкретизація соціально-психологічних умов процесу духовного зростання особистості, дослідження його рушійних сил стане предметом наших подальших наукових досліджень.

1. Акименко О. О. Концепція духовності з позиції інформаційно-енергетичної картини буття / О. О. Акименко // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2003. – Т. 5, ч. 5. – С. 6–12.
2. Антоненко Т. Л. Психологія духовності / Т. Л. Антоненко // Духовність особистості: методологія, теорія і практика : зб. наук. праць / за ред. Г. П. Шевченко. – Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2005. – Т. 4. – С. 15–18.
3. Бех І. Д. Духовний розвиток особистості: поступ у незвідане / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 2007. – № 1. – С. 5–28.

4. Боришевський М. Й. Духовність особистості: соціально-психологічна сутність, детермінанти становлення та розвитку / М. Й. Боришевський // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2007. – Т. 9, ч. 5. – С. 25–32.
5. Помиткін Е. О. Проблема духовного розвитку особистості в історичному становленні психологічних поглядів / Е. О. Помиткін // Актуальні проблеми психології : Психологія навчання, генетична психологія, медична психологія / [за ред. С. Д. Максименка, М. В. Папучі]. – К. ; Ніжин, 2008. – Т. 10, вип. 6. Ч. 2. – С. 169–173.
6. Савчин М. В. Проблема пізнання духовних явищ / М. В. Савчин // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2007. – Т. 9, ч. 5. – С. 337–345.
7. Фромм Э. Догмат о Христе / Э. Фромм. – М. : Олимп, Изд-во АСТ-ЛТД, 1998. – 416 с.

УДК 159.923.2

Геннадій Дьяконов

ІНТЕРСУБ'ЄКТНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЇ ДУХОВНИХ І ФУНКЦІОНАЛЬНИХ ПОЧУТТІВ

У статті розглядаються основи психології діалогу й психології духовності й виявляється фундаментальна онтологічна подібність цих двох явищ життя людини. Виходячи з інтерсуб'єктної теорії діалогу, розроблена концепція й класифікація почуттів та емоцій особистості, яка розкриває духовний зміст інтерсуб'єктно-діалогічних явищ.

Ключові слова: діалог, духовність, почуття, емоції, цінності, інтерсуб'єктно-діалогічний підхід, духовні почуття.

This article discusses the basics of psychology of dialogue and psychology of spirituality and identifies the fundamental ontological similarity between these two phenomena of human life. Based on the theory of intersubjective dialogue developed the concept and classification of feelings and emotions of the person, which reveal the spiritual content of intersubjective-dialogical phenomena.

Keywords: dialogue, spirituality, feelings, emotions, values, intersubject-dialogical approach, spiritual feelings.

Постановка проблеми. За минулі роки в соціально-культурному житті і в науково-практичній сфері спостерігається великий інтерес до психологічних явищ душевного й духовного розвитку особистості [3; 4; 5; 6; 12; 14; 18]. У вітчизняній і зарубіжній психології все більше вивчаються різноманітні проблеми духовного світу особистості, його змісту та структури, його форм і закономірностей. Стає зрозумілою величезна роль духовного життя в спілкуванні та діяльності, розвитку, формуванні та самореалізації особистості.

У зв'язку із цим все більшої актуальності набуває розробка нових і глибоких концепцій духовного світу й духовності особистості. І поряд із цим зростає потреба у створенні методів діагностики й розвитку різноманітних форм і явищ психології духовності.

У сучасній науково-психологічній літературі є різні підходи до розробки методів психодіагностики проявів духовності. Так, відома позиція Т.О.Флоренської, яка вважає, що оскільки діалог між людьми має духовну природу, то